
תשובה בענין הכפלת שם ה' בתפילה (או"ח ס"א:ט')

שאלה מאת ד"ר דוד סגל מקהילת "אשל אברהם" שבבאר שבע: האם מותר לחזנים ולשליחי ציבור להכפיל את שם ה' בברכות או בתפילות?

תשובה: יש מקום להתיר הכפלת מילים, לרבות שם השם, או פסוקים בתפילה, כאשר הדבר נעשה במטרה להגביר את הכוונה ואת מעורבות ציבור המתפללים בתפילה. אין להכפיל מילים או פסוקים בתפילה אם הדבר יהווה טירחא דציבורא או יפחית מקדושת התפילה. ועתה נסביר את נימוקי הפסק.

במשנה ברכות ה'ג: נאמר: "האומר על קן ציפור יגיעו רחמין, ועל טוב יזכר שמך, מודים מודים – משתקין אותו". וכן שנינו במשנה מגילה ד'ט: "האומר יברכוך טובים, הרי זו דרך המינות. על קן ציפור יגיעו רחמין, ועל טוב יזכר שמך, מודים מודים – משתקין אותו". מכאן לכאורה ישנו איסור להכפיל מילים בתפילה כי האומר "מודים מודים" משתקין אותו.

בגמרא מפורש שהדין של משתקין אותו חל "משום דמיחזי [= שנראה] כשתי רשויות"¹. אולם ברור מההקשר במשנה מגילה (ד'ח-ט) שאיסור הכפלת המילים הנ"ל בא בהקשר רחב יותר של דיון ב"דעות נפסדות" שאין להתירן במסגרת התפילה, ואשר בשל חומרתן מגיעים למסקנה הקיצונית ש"משתקין אותו".

עם זאת, כבר באותה סוגיא במסכת ברכות (וכן במקבילה במסכת מגילה) ישנה נסיגה מסוימת מהקביעה ש"משתקין אותו". רבי זירא מרחיב שם את הגזירה של "משתקין אותו" גם למכפיל את "שמע", והגמרא מקשה מברייתא האומרת "הקורא את שמע וכופלה – הרי זה מגונה". ושואלת הגמרא: "מגונה הוא דהוי – שתוקי לא משתקינן ליה!". כלומר, מי שכופל את "שמע" עושה דבר מגונה, אך למרות זאת, אין משתקין אותו. והגמרא מתרצת: "הא דאמר מילתא ותני לה, והא דאמר פסוקה פסוקה ותני ליה". כלומר, הגמרא מבחינה בין מצב שבו משתקין את המכפיל, לבין מצב שבו ההכפלה רק "מגונה" ואין משתקין אותו, ומציעה שהדבר תלוי בצורת ההכפלה. אם הכפיל מילה מילה הדין הוא אחד, ואם הכפיל את הפסוק כולו הדין הוא אחר, אלא שיש חילוקי דעות בין המפרשים לגבי משמעות תירוץ זה. לפי רש"י משתקין אותו כאשר הוא מכפיל את הפסוק כולו, ואילו לפי בעל הלכות גדולות ורבינו חננאל משתקין אותו דווקא כשהוא מכפיל את המילים זו אחר זו.²

ר' יעקב בן אשר ור' יוסף קארו ניסו לצאת ידי שתי הדעות הנ"ל ואסרו הכפלת מילים ופסוקים בקריאת שמע (טור אורח חיים ס"א ושולחן ערוך שם, ס"א:ט). כמה אחרונים הרחיקו לכת עוד יותר ואסרו הכפלת מילים בתפילה באופן כללי.³ אך הם החטיאו את רוח הדיון בסוגיא התלמודית הנ"ל המנסה לצמצם את המקרים שבהם "משתקין אותו" בהעמדת אותה הברייתא כנגד דעתו המחמירה של רבי זירא. רוח זו היא שצריכה להיות נר לרגלינו כשאנחנו באים לפסוק בענין הכפלת שם השם בברכות ובתפילות גם היום.

המהר"ם שיק (הונגריה, 1807-1879), שהוא כנראה הראשון שאסר הכפלת כל מילה או פסוק בתפילה, נתן חמישה נימוקים לאיסור. נימוקיו לא כללו את הסיבה המקורית "דמחזי כשתי רשויות" ועקב כך הוא נדרש לפלפל מדוע אמרו בגמרא שחוששים "דמיחזי כשתי רשויות". הוא אסר הכפלת מילים ופסוקים מהטעמים הבאים:

1. מטעם "בל תוסיף".
2. מטעם "שאם מוסיף בקדושה או בכיוצא בזה הוי כדובר שקרים לפני ה' יתברך".
3. מטעם שעלול להיווצר "הפסק" בתפילה.
4. מטעם שהתפילה תיהפך ל"זמר" ובכך תרד בקדושתה.⁴
5. מטעם ששליחי הציבור עלולים ליהפך מסניגורים לקטיגורים מפאת החזרה המוגזמת על מילים או פסוקים בתפילה.

מצד שני, הרב משה פיינשטיין כתב שיש לחוש להפסק רק אם החזרה על המילים היא שלא "כסדר" הברכה או התפילה, אבל אם החזרה היא "כסדר" המילים אז אין לחוש להפסק. ולענין "משתקין אותו" הוא אומר:

ולכן לענין אם צריך להשתיק, אם הוא באופן שאומר כסדרן כשחוזר אף שאין רוח חכמים נוחה מזה אין צריכין, דהא רק על "מודים מודים" משתקין מהטעם דמיחזי כשתי רשויות ולא מטעם שלא אמר כהנוסח שתיקנו חכמים. וכן במוסיף שבחים משתקין מהטעם דגנאי הוא לו כדאיתא בברכות דף ל"ג משמע דבליכא טעם להשתיקם על מה שכפל והוסיף אף שאין זה [כ]נוסח שתיקנו לנו אין משתקין אף שודאי אינו עושה כהוגן. וגם הוא מפורש שם שגם כשהוא מגונה אין משתקין אם לא נראה כב' רשויות.

לענין המשנה המפורשת שאוסרת הכפלת "מודים מודים" קובע הרב פיינשטיין שאין חולקין על גישת רב פפא בסוגיא התלמודית שהיה סבור שהמשנה מתייחסת למקרה שבו החזן כיוון דעתו כראוי בפעם הראשונה ולכן

משתקין אותו אם הוא חוזר, אבל "לצורך" אין משתקין אפילו ב"מודים" וב"שמע". כלומר, אם החזן לא כיוון דעתו כראוי אז גם ב"מודים" וב"שמע" מאפשרים לו להכפיל את התפילה. מימרת רבי זירא שמרחיבה את גזירת המשנה שמשתקין לא רק ב"מודים" אלא גם ב"שמע" מתייחסת למקרה של חזרה "שלא לצורך" – כלומר למקרה שבו אין ספק שהחזן כיוון דעתו כראוי בפעם הראשונה, אך גזירת "משתקין אותו" אינה חלה על תפילות אחרות. לדברי הרב פיינשטיין (שם): "גם בכיוון דעתיה מעיקרא אין משתקין אלא במודים ושמע ולא [בשאר דברים] דלא מצינו שפליג על [רב פפא] בזה".

בפסק זה תולה הרב פיינשטיין את הדיון בהכפלת מילים ופסוקים בתפילה בשאלה של דעות נפסדות ובמיוחד בחשש שיווצר הרושם של תפילה לשתי רשויות. בכך הוא מחזיר אותנו להקשר הרחב יותר של הדיון במשנה, ולרוח הסוגיא התלמודית הדנה בנושא זה.⁵ החשש מהיווצרות הרושם של תפילה לשתי רשויות נבע כנראה ממצייאות היסטורית שבה ניהלה המסורת היהודית מאבק רעיוני נגד האמונה ב"שתי רשויות".⁶ ברם, חשש זה נעלם כבר בימי הביניים כפי שמוכח מהעובדות הבאות:

אחת המנגינות האהובות על קהל המתפללים היא המנגינה של י"ג מידות ("ה' ה' אל רחום וחנון") אשר אנו שרים שלוש פעמים בסדר הוצאת התורה בשלוש רגלים ובימים הנוראים. ואין צורך להזכיר שתפילה זו כוללת את שם השם פעמיים בתחילתה שכן הפסוק המקראי עצמו כופל את שם השם. העובדה שעורכי הסידור בחרו להשתמש בפסוק שכופל את שם ה' ושאו שרים אותו שלוש פעמים מראה בעליל שכבר נעלם החשש משתי רשויות במסגרת התפילה.

ב) יתירה מזאת, ברור מתשובת הרב יוסף ענגיל (פולניה, 1859-1920) שמנהג החזנים היה להכפיל מילים ופסוקים בתפילה, ואף שהיו רבנים שלא מחו נגד מנהג זה:

אבל השצי"ם עתה בעווננו שכופלים דברים להראות יופי ניגונים ולהתנאות בקולם, זה וודאי דיבור יתר לגמרי והוא הפסק גמור בתפילה... והנה הם עושים ממנה [בעוונותינו הרבים] כמו קאנצרט **והרבנים שומעים ואין בידם למחות...**

ג) מנהג נוסף של הכפלת תפילה שקיבל אישור רבני מוזכר בתוספות (ברכות ל"ד ע"א ד"ה אמר פסוקא):

... אך מה שאומרים "ה' הוא האלהים" שבע פעמים ביום הכפורים ויום ערבה [= הושענא רבה], כנגד שבעה רקיעים משבחים לבורא שהוא דר למעלה משבעה – **מנהג כשר הוא**. וגם מצינו בקרא שתי פעמים "ה' הוא האלהים" גבי אליהו (מלכים א' י"ח).⁷

[ד] לבסוף, הראשונים בספרד, פרובאנס, צרפת, אנגליה ואשכנז, מזכירים מנהג נפוץ להכפיל את הפסוק "כל הנשמה תהלל י' הללוי" בפסוקי דזמרא כדי להדגיש שנשלם ספר תהלים, על פי המלצת רבי יוסי בשבת קי"ח ע"ב, וכן נהגו להכפיל את הפסוק "ה' ימלוך לעולם ועד" בסוף "אז ישיר" כדי להדגיש שבו נשלמה השירה.⁸ יתירה מזאת, לאחר שספר כל בו (פרובאנס, המאה הי"ד) מביא את שני המנהגים האלה, הוא עונה על שאלתנו במפורש:

ואני הכותב מצאתי בקונטרס אחד מלקוטות כי טעות הוא בידם כי הם כאומרים "שמע שמע" שאמרו רז"ל משתקין אותו... ולפי זה מה שנהגו בכמה מקומות לכפול פסוק של "שמע" בימי העשור [= בסליחות של עשרת ימי תשובה] קשה. **אלא שיש לומר כיון שמנהג אבותם הוא מכמה דורות מוכחא מילתא שלא לכוונת שתי רשויות הוא ואין חוששין לכך.** וכן מה שנהגין לכפול "ה' הוא האלהים" [במוצאי יום הכיפורים] מאחר שהוא כפול בפסוק אחד אין לחוש.⁹

כלומר, כבר במאה הי"ד נהגו להכפיל פסוקים מסויימים בתפילה כ"מנהג אבות" כי כבר לא חששו משתי רשויות.

נוסף על החשש מ"שתי רשויות", מתברר מתוך החומר ההלכתי שהיה מאבק בין גישות שונות לגבי אורך התפילה גם כשאין שאלה של "שתי רשויות", ומאבק זה קיים עדיין. יש המוצאים שמנגינה נעימה עוזרת לכוון את הנפש לתפילה עמוקה וגורמת להתעלות הנפש, ויש המוצאים כי הדרך הטובה ביותר לכוון את הדעת היא להתפלל במהירות או בפשטות, ולאמיתו של דבר אין לקבוע מסמרים בדבר. בענין זה כותב הרב יוסף קארו:

ש"צ שמאריך בתפילתו כדי שישמעו קולו ערב, אם הוא מחמת ששמח בלבו על שנותן הודאה [לה' יתברך] בנעימה, תבא עליו ברכה. והוא שיתפלל בכובד ראש ועומד באימה וביראה. אבל אם הוא מכוין להשמיע קולו, ושמח בקולו, [הרי זה] מגונה. [ומכל מקום] כל שמאריך בתפלתו לא טוב עושה מפני טורח הצבור.¹⁰

לסיכום, ברור שאסור להכפיל מילים או פסוקים אם יתקבל הרושם שמדובר בשתי רשויות, אך בימינו כאשר התרגלנו לשמוע הכפלת מילים ופסוקים בתפילות אין חשש ממשי לקבלת רושם כזה. יש להימנע מלהכפיל מילים או פסוקים בתפילה אם הדבר יהווה טירחא דציבורא או יפחית מקדושת התפילה. לעומת זאת, יש מקום להתיר הכפלת מילים, לרבות שם השם, או פסוקים בתפילה, כאשר הדבר נעשה במטרה להגביר את הכוונה ואת מעורבות ציבור המתפללים בתפילה.

הרב גילה דרור
אב תשנ"ו
בהסכמת כל חברי הוועד

הערות

1. ברכות ל"ג ע"ב, וכל הסוגיא מופיעה בשינויים קטנים במגילה כ"ה ע"א.
2. ראה רש"י לברכות ל"ג ע"ב ד"ה מילתא, לעומת תוספות שם ל"ד ע"א ד"ה אמר פסוקא. לתירוץ אחר ראה ירושלמי ברכות פ"ה, ט' ע"ג שם מבחינים בין תפילה בציבור ששם חל איסור הכפלת מודים לבין תפילת היחיד ששם אין האיסור חל.
3. ראה רשימת הספרות בסוף ויש סיכום טוב אצל הרב עובדיה יוסף.
4. ראה סנהדרין ק"א ע"א.
5. והשווה למאמרו של הרב בליין.
6. לענין זה ראה: *Jewish Encyclopedia*, s.v. Dualism, Gnosticism; *Encyclopaedia Judaica*, s.v. Dualism; George Foot Moore, *Judaism in the First Centuries of the Christian Era*, Vol. 1, New York, 1971, pp. 364-367 and in Note 110 on pp. 115-116; Solomon Schechter, *Aspects of Rabbinic Theology*, New York, 1961, pp. 43-44; Alan Segal, *Two Powers in Heaven: Early Rabbinic Reports About Christianity and Gnosticism*, Leiden, 1977. תודתי נתונה לרב דוד גולינקין שהפנה את תשומת לבי למקורות אלה.
7. לענין הכפלת פסוקים ביום הכיפורים ועוד ראה שו"ת רדב"ז, חלק ד', סימן אלף קכ"ז (נ"ה) באמצע וכן דניאל גולדשמידט, מחזור לימים נוראים, כרך ב': יום כפור, ירושלים, תש"ל, עמ' ל"ב. גולדשמידט מסכם את מחלוקת הראשונים בענין הכפלת הפסוקים ביום הכיפורים ומתעד את התפשטות המנהג בקהילות רבות, דבר שמוכיח שוב כי החשש משתי רשויות כבר לא היה ממשי.
8. ספר אבודרהם השלם, עמ' ס"ג; טור אורח חיים נ"א (והם מביאים מנהג ספרדי להכפיל את הפסוק האחרון של כל המזמורים בפסוקי דזמרא!); ספר כל בו, סימן ד', דפ' לבוב, תר"ך, ב' ע"א = ארחות חיים, הלכות מאה ברכות, סימן ל"א, דפ' פירינצי, 1750, ו' ע"ג בשינויים; מחזור ויטרי, עמ' 6; ר' יעקב חזן מלונדרן, עץ חיים, חלק א', ירושלים, תשכ"ב, עמ' ע"ז, ע"ט; המרדכי למסכת סוכה, פרק לולב הגזול, סימן תשנ"ה, דפ' וילנא כ"ד ע"ג; מהרי"ל, הל' תפילה, סימן ט', מהד' שפיצר, עמ' תמ"ג; ורמ"א בדרכי משה לטור הנ"ל ס"ק י' ובשלחן ערוך אורח חיים נ"א:ז.
9. ספר כל בו הנ"ל (בהערה הקודמת) והשווה לספר ארחות חיים (שם).
10. שלחן ערוך אורח חיים נ"ג:י"א (על פי שו"ת הרשב"א, חלק א', סימן רט"ו); וראה גם משנה ברורה, שם, ס"ק ל"ו.

ספרות

- ר' זאב בידנאוויץ, דברי זאב, חלק י', עמ' כ"א
J. David Bleich, *Tradition* 17/3 (Summer 1978) pp. 98-100
= *Contemporary Halakhic Problems*, Vol. 2, New York, 1983, pp. 33-35
- ר' אליעזר חיים דייטש, שו"ת פרי השדה, חלק א', פאקש, תרס"ו, סימן כ"ט
ר' אברהם דוד וואהרמן מבוטשאטש, אשל אברהם על שלחן ערוך אורח חיים,
לבוב תרנ"ג; מהד' ב', בוטשאטש, תרס"ו, סוף סימן נ"א
ר' עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק ו', ירושלים, תשל"ו, חלק אורח חיים, סימן
ז', סעיפים ד-ה'
ר' אלעזר לעוו, שו"ת פקודת אלעזר, סאטו מארי, תרצ"א, חלק אורח חיים, סימן
כ"ה
ר' יהודה אריה ממודינה, שו"ת זקני יהודה, מהד' שלמה סימונסון, ירושלים,
תשט"ז, סימן קל"א
ר' יעקב שלום סופר, תורת חיים על אורח חיים, פאקש, תרנ"ז, על או"ח נ"ג, ס"ק
כ"ה
ר' יוסף ענגיל, שו"ת בן פורת, חלק ב', קראקא, תרע"ג, סימן ז'
ר' יחיאל מיכל עפשטיין, ערוך השלחן לאורח חיים של"ח:ח' בסוף
ר' משה פיינשטיין, אגרות משה, אורח חיים, חלק ב', ניריורק, תשכ"ד, סימן כ"ב
ר' משה שיק, מהר"ם שיק, חלק אורח חיים, ניריורק, תשכ"א, סימן ל"א